

Науковий вісник Чернівецького
університету імені Юрія Федьковича:

Історія. № 2. 2025. С. 73–85.

History Journal of Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University.

№ 2. 2025. Pp. 73–85.

DOI <https://doi.org/10.31861/hj2025.62.73-85>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(477):323.281(=162.1)«1930/1939»:930.253

© Євген Сінкевич* (Черкаси, Зелена Гора Польща)

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ В ПІВДЕННИХ РЕГІОНАХ УСРР У 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ СТОСОВНО ГРОМАДЯН ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ

Ще у ХІХ столітті на півдні України сформувалися сільські конгломерації за національною ознакою. Окрім суто українських сіл, тут можемо виділити польські, німецькі, болгарські, сербські, арнаутські, єврейські поселення. Після встановлення радянської влади і запровадження політики «коренізації» національні сільські ради активно розвивали національну культуру, мову, традиції тощо. Згорання НЕПу і перехід до колективізації супроводжувався і початком сталінських репресій стосовно представників національних меншин. Зокрема, розгорнулася боротьба проти поляків та німців, яких підозрювали в симпатіях і шпигунстві на користь «фашистського Рейху і фашистської панської Польщі». В архівах відклалися сотні кримінальних проваджень стосовно цього. На жаль, під час окупації Херсона рашисти вивезли документи архівів. Автор має фотокопії справ стосовно сталінських репресій по відношенню до громадян УСРР польської національності, які зберігалися в архіві СБУ по Херсонській області. Вони лягли в основу цієї публікації

Ключові слова: сталінські репресії, реабілітація, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Херсон, Цареводар, Кисилівка, поляки.

Yevhen Sinkevych (Cherkasy, Zelona Gura)

ARCHIVAL SOURCES ABOUT STALINIST REPRESSIONS IN THE SOUTH OF THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN THE 1930s AGAINST CITIZENS OF POLISH NATIONALITY

Abstract. The significance of archival sources in historical research is difficult to overestimate. It was only with Ukraine's independence that scholars gained access to documents from criminal cases of individuals repressed during the Stalinist era. The 1930s marked the peak period of Stalinist repressions, claiming numerous victims, including so-called kulaks, middle-class peasants, the creative intelligentsia, clergy, military personnel, party workers, and even members of the repressive bodies themselves.

In 1935, a secret directive initiated mass repressions against citizens of Polish and German nationality in the Ukrainian Soviet Socialist Republic. Documents concerning repressed Poles were stored in the archives of the Security Service of Ukraine in the Kherson region and the State Archive of the Kherson region. Unfortunately, the annexation of Crimea (2014), the establishment of pro-Russian quasi-republics in Donbas, and the occupation of Kherson from February to November 2022 resulted in these archival materials being transferred to the Russian Federation.

Between 2016 and 2018, aware of the risk of losing records of rehabilitated victims of Stalinist repressions from Kherson archives, the author examined a wide range of documents related to the persecution of Poles in the 1930s. Repressions took many forms. They targeted religious communities; Poles were recorded as Ukrainians or Russians in parish registers and marriage certificates; Polish-language newspapers were shut down; the Polish national district (the Marchlewski District) was abolished, and its inhabitants were actively resettled to other regions of Ukraine and to the Far East. Eventually, persecution based on property status began as well (repressions against kulaks and middle peasants). Criminal cases were often initiated against groups of people, since collective charges resulted in harsher punishment — usually execution. Extrajudicial reprisals were widely used, with a person's fate decided by the so-called «twos» and «threes». Notably, these repressions were formally framed as if socialist legality were being observed. This article is based on photocopies of these documents.

Keywords: Stalinist repressions, rehabilitated, Ukrainian Soviet Socialist Republic, Kherson, Tsarevodar, Kyslyivka, Poles.

* д.і.н., професор кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Doctor of History, Professor, Department of World History and International Relations, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy.

orcid.org/0000-0001-5729-1644

e-mail: e.sinkevych@gmail.com

Постановка наукової проблеми та її значення. Анексія Криму, проголошення квазі-республік на Донбасі і російсько-українська війна, що триває впродовж 2014–2025 років, обумовили перехід під контроль росіян або викрадення ними архівних документів, що зберігалися в Державному архіві Республіки Крим, Державному архіві Донецької області, Державному архіві Луганської області і Державному архіві Херсонської області. Аналогічна доля й значної частини документів Служби безпеки України в цих територіальних одиницях. Усвідомлюючи небезпеку втрати важливих джерел про сталінські репресії на Херсонщині, у 2016–2018 рр. в архіві СБУ по Херсонській області нами опрацьовано 3 тисячі справ. Серед них зосередилися на репресіях громадян польської національності. У нашому розпорядженні є декілька тисяч фотографій цих документів. Тому введення до наукового обігу названих джерел важливе, адже це, мабуть, все, що залишилося для опрацювання після викрадення ворогом фондів архівів, розміщених у Херсоні.

Ще одним важливим аспектом є те, що в путінській Росії не тільки відновилося вшанування Й. Сталіна, але каральні органи застосовують ті ж методи психологічного і фізичного насилля стосовно власних громадян, що не поділяють владну політику, та українських військовополонених і заручників з числа цивільного населення. Фактично використовується досвід сталінської системи у боротьбі з опонентами. Сталінський режим на Херсонщині залишив по собі близько 10 тисяч справ репресованих громадян. При тому сталінські посіпаки зазвичай заводили колективні справи на декілька осіб і навіть на декілька десятків людей, адже зазвичай «за групівщину» покарання було жорстокішим. Оприлюднення інформації про злочини тоталітарних у минулому і діючих тепер режимів є важливою складовою вітчизняної науки.

Аналіз останніх досліджень. Джерелами для дослідження сталінських репресій є мемуари самих репресованих та членів їхніх сімей, а також архівні документи. Справи стосовно громадян, репресованих у 1920-х та 1930-х роках, а також репресованих після Другої світової війни, зберігаються в обласних та центральних архівах і в архівах СБУ (до 1991 р. КДБ). Вже під час горбачовської перебудови, коли розпочалася політика гласності, прокурори, реагуючи на численні запити родичів репресованих, почали переглядати справи. Значна кількість розстріляних та відправлених до ГУЛАГу була реабілітована. Після проголошення Україною незалежності реабілітація жертв тоталітарного режиму продовжилася, що спонукало науковців комплексно займатися цим питанням. Ще один важливий момент, який варто зазначити, це той факт, що 23 січня 2009 року Президент України Віктор Ющенко підписав «Указ про розсекречування, публікацію та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодом в Україні»¹. Якщо вести мову про сталінські репресії на теренах півдня, і зокрема громадян польської національності, то певне загальне уявлення можемо скласти завдяки організованим академіком П.Т. Троньком дослідженням істориків та краєзнавців-аматорів, що вилилося в надруковані томи комплексної праці «Реабілітовані історією». Завдяки розсекреченню кримінальних справ дослідники та члени сімей репресованих осіб отримали змогу ознайомитися з обвинувальними актами. В архівах СБУ в Херсонській області зберігалося близько 10 000 справ репресованих громадян. Частина кримінальних справ стосувалася представників польської національної меншини. За час каденції В. Ющенка до Державного архіву Херсонської області було передано близько 7000 справ реабілітованих осіб. Це дозволило науковцям розпочати свої дослідження, результатом яких стала публікація статей з порушеної проблематики².

Маємо підстави вважати, що рівень дослідження та публікації документів стосовно жертв сталінізму суттєво відрізняються в різних регіонах України. У той час як проблематику жертв сталінізму вивчали колективи професійних істориків з числа викладачів історичних факультетів університетів, Херсонська обласна адміністрація доручила бути упорядником тому краєзнавцю-аматору Августу Вірличу, колишньому в'язню німецьких і сталінських трудових таборів³. Том упорядковано на підставі документів, переданих до ДАХО. Таким чином поза увагою залишилися карні справи, які ще не були передані з архіву СБУ по Херсонській області до ДАХО.

На відміну від польських архівів, де немає перешкод і навіть створені умови для копіювання справ, в українських архівах до 2020 року можна було лише ознайомитися з їхнім змістом; їх зазвичай заборонялося сканувати чи фотографувати. Це створювало значні перешкоди для істориків у дослідженні долі реабілітованих. До справ, що ще не були розсекречені СБУ і не передані до обласних архівів, доступ був обмежений. Наприклад, після запиту нашої аспірантки до СБУ в Миколаївській області про надання доступу до справ реабілітованих осіб, після повторного запиту служба відповіла, що потребує імена реабілітованих осіб, з якими дослідниця бажає ознайомитися. Нібито, не маючи

доступу до реєстру справ репресованих, можна було дізнатися, які справи там зберігаються в архіві СБУ. Справи осіб, реабілітованих СБУ в Івано-Франківській області, досі не передані до обласного архіву, що утруднює дослідниками роботу з ними. Отже, не всюди є вільний доступ до справ реабілітованих.

Формулювання мети статті. У статті ми розглянемо репресії стосовно громадян польської національності на теренах півдня УСРР у 1930-х роках. Однією з особливостей України було те, що після таємного циркуляру 1934 року щодо посилення репресій проти польського та німецького населення в Українській СРР, каральні органи зосередилися на політиці утисків, переселення та знищення цієї категорії населення⁴. Представники влади стверджували, що поляки можуть шпигувати на користь «панської фашистської Польщі». Початково заслання та навіть страти торкнулися мешканців на теренах сільських рад, які відмовлялися вступати до колгоспів та радгоспів.

Виклад основного матеріалу.

Політика «коренізації» мала на меті привернути на бік радянської влади представників національних меншин⁵. Їхнє компактне проживання сприяло розвитку мови, культури, релігії. Однак наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років розпочинаються широкомасштабні сталінські репресії. Кампанія проти польської меншини мала на меті повністю знищити згуртоване польське населення. Були сфабриковані справи стосовно польських шпигунських організацій. Особливого розголосу набула справа так званої Польської військової організації (Polska Organizacja Wojskowa), хоча вона діяла під час Першої світової війни. За даними радянських чекістів, її очолювали вищі лідери комуністичного руху, такі як колишній Генеральний секретар Польської комуністичної партії, кандидат до Президії Виконавчого комітету Комінтерну та керівник польського сектору Інституту Маркса-Енгельса-Леніна Й.В. Сохацький-Братковський. Варто зазначити, що наприкінці 1920-х років влада перестала реєструвати поляків за етнічною приналежністю при одруженні або народженні дітей. Зазвичай їх записували українцями або росіянами. Це призвело до протестів та звернень по допомогу до редакції тижневика «Sierp».

Розпочалися масові арешти. Зазначимо, що зазвичай заарештованих засуджували до 10 років заслання в Сибір або до смертної кари. У випадках, коли слідчим не вдавалося організувати «груповий злочин», жертви репресій отримували вирок заслання на термін від 5 до 9 років. Провідниками сталінських репресій були народні комісари Народного комісаріату внутрішніх справ: Федір Ейхман (1930–1932; жив 1897–1938), Лазар Коган (1932–1934; жив 1889–1939), Генрик Ягода (1934–1936; жив 1891–1938), Микола Єжов (1936–1938; жив 1895–1940) та Лаврентій Берія (1938–1945; жив 1899–1953). Показово, що всі ці злочинці не померли від хвороби чи старості, а були репресовані сталінським режимом або його прихильниками.

Спочатку репресій зазнали переважно так звані куркулі — селяни, які мали кілька коней або корів. Було проведено «розкуркулення», під час якого у них відбирали все рухоме та нерухоме майно, а їх висилали до Сибіру. Згодом куркулі швидко закінчилися, і дійшла черга до середняків. У 1929 році затримані й звинувачені у підривній діяльності в колгоспі селяни Василь Дзигунський та Павло Осинський⁶. У проміжку 1929 і 1931 років селян села Цареводар переслідували за невиконання зобов'язань щодо постачання зерна, тобто за нездачу державі визначеної кількості сільськогосподарської продукції. У кримінальній справі є інформація про Петра Сікорського, який виступав проти примусового стягнення додаткових податків із селян.

24 березня 1933 року Херсонським міським відділом Генеральної прокуратури УРСР було порушено кримінальну справу за статтями 54-10 та 54-11 Кримінального кодексу проти двадцяти мешканців Цареводара. Слідчим у цій справі був Гофман. На початок серпня 1933 року під слідством перебувало сімнадцять осіб: Григорій Яворський, Яків Антко, Йосип Домбровський, Василь Стрілецький, Станіслав Сасинович, Карл Макрецький, Леонід Драгоморецький, Петро Драгоморецький, Михайло Маєвський, Іван Висоцький, Костянтин Куликовський, Петро Джижевський, Ян Вансович, Юзеф Шепетовський, Павло Ващенко, Марек Яворський та Федір Московський. Наприкінці серпня 1933 року одинадцять осіб було звільнено з-під варти. Яна Вансовича, Юзефа Шепетовського, Павла Ващенко, Марека Яворського та Федора Московського засудили до десяти років заслання з конфіскацією майна. Сім засуджених також підлягали виселенню. Щоб легалізувати процедуру виселення засуджених та їхніх сімей за межі України, влада приймала такі рішення через сільські ради або комсомольські чи партійні організації (вони стверджували, що їхні односельці не хочуть жити поруч з ворогами радянської влади). Необхідно зазначити, що ув'язнених піддавали тортурам і не дозволяли їм контактувати з тими, хто ще перебував на волі. Очевидно, Петро Джижевський помер внаслідок таких дій тюремних

наглядачів і був похований у невідомому місці. Після звернення дружини до прокуратури області його реабілітували у 1965 році. Таким чином влада намагалася залякати селян, змушуючи їх віддавати останні продукти харчування воєнізованим формуванням, які захоплювали зерно та прирікали мільйони селян на голодну смерть.

Навіть передача всього майна і вступ до колгоспу та вступ до партії не гарантували уникнення звинувачень у контрреволюційній діяльності. Показовою є доля Юзефа Домбровського. Ще до арешту, до колгоспу було конфісковано частину його власної та орендованої землі, половину худоби, млин та інше сільськогосподарське знаряддя за невиконання планів постачання зерна державі. Василя Стрілецького також звинувачували у невиконанні планів постачання хліба державі, а також у підтримці дружніх стосунків з місцевими куркулями. Для всіх заарештованих була складена «Анкета обвинуваченого». Вона містить детальну інформацію про цих осіб: прізвище, ім'я та по батькові; рік народження, соціальний статус, національність, рівень освіти, стан здоров'я на момент арешту, опис майна, сімейні зв'язки та наявні діти.

Поширеною стала практика порушення кримінальних справ проти учасників антирадянського підпілля та звинувачення у шпигунстві. Наприклад, обвинуваченими було названо дванадцять осіб, частина з яких були поляками. Там містяться ордери на арешт, протоколи обшуків квартир, постанови про обрання запобіжного заходу — тримання під вартою, анкети затриманих, протоколи допитів, паспорти тощо. Корнев, який розслідує справу, зазначає, що затриманий мешканець Первомайська Казимир Піваковський, 1884 року народження, є бухгалтером і підтримує зв'язок зі своїми синами, які служать у польській армії, а отже, є шпигуном. Старшому бухгалтеру Кінофототресту Антону Камінському, 1883 року народження, поляку, також було висунуто звинувачення за статтями 54-11 та 54-10 (одна передбачала 10 років заслання, інша — розстріл) у вступі до антирадянської польської організації. Серед затриманих були й жінки. Зокрема, йдеться про Марію Бердин, німкеню, яка народилася у Відні в 1873 році. Її звинуватили у вступі до контрреволюційної польської організації та веденні антирадянської пропаганди. У цій справі також судили Северина Зелевського, поляка, який народився в 1889 році та працював на фабриці «25 Жовтня». Його підозрювали у намірі емігрувати до Польщі. Едуард Камінський, бухгалтер міського сільськогосподарського банку, поляк, був пов'язаний з католицькою громадою та мав зв'язки з Польщею до закриття костелу. Як свідчив підозрюваний під час слідства, між 1932 і 1933 роками він листувався зі своєю сестрою, яка жила у Другій Польській Республіці. Просив у неї фінансової допомоги, оскільки його родина страждала від голоду⁷. Переслідування відбувалися через релігійні переконання. Як і в Херсоні, костели в польських селах закривалися за наказом влади. У Херсоні в будівлі костелу невдовзі відкрили кінотеатр імені Павлика Морозова, який працював до початку 1990-х років.

У 1935 році ув'язнено робітника суднобудівного заводу в Херсоні Миколу Дзенковського. Його підозрювали у службі в контррозвідці Білої гвардії під час громадянської війни. Розсекречений звіт показує, що в'язень категорично відмовився зізнатися у висунутих йому звинуваченнях. Як наслідок, проти нього застосовувалися різні методи тиску⁸. Сам факт польської національності особи давав правоохоронним органам підстави підозрювати незаконну діяльність. Саме такою була ситуація з Дем'яном Войціховським⁹, працівником колгоспу «Серп і Молот», розстріляним у Запоріжжі 8 лютого 1938 року.

Ще один приклад — доля Павла Пінковського, мешканця міста Первомайськ, звинуваченого у зв'язках з Польщею. Його заарештували 30 серпня 1937 року. Чотирнадцять інших мешканців міста були ув'язнені через цю сфабриковану справу. Під час початкових допитів П. Пінковський категорично заперечував шпигунство, визнаючи лише свою приналежність до католицької парафії. Однак пізніше він відмовився від цих «зізнань». 24 лютого 1956 року його дружина написала листа Генеральному прокурору СРСР з проханням надати інформацію про долю чоловіка. Вона зазначила, що їй не дозволяли бачитися з ним з моменту арешту та що вона має інформацію про те, що її чоловіка засуджено до десяти років позбавлення волі. Вона зазначила, що навіть після оголошення владою СРСР указу про амністію вона не має додаткової інформації про його долю. 16 квітня 1956 року з Генеральної прокуратури СРСР було надіслано листа начальнику Комітету державної безпеки України в Херсонській області І.Д. Сидорову. Він отримав листа та три кримінальні справи (включаючи справу Павла Пінковського), які були надіслані у пакеті під грифом «цілком таємно». У документі зазначалося, що П. Пінковський звинувачений у приналежності до контрреволюційної таємної польської організації. У справі було два свідки, які не змогли надати жодних конкретних доказів. Суд відбувся 4 жовтня 1937 року. Через два дні його розстріляли. Прокуратура СРСР повідомила його

дружині, що він справді отримав 10 років трудових таборів і помер 3 лютого 1938 року від туберкульозу легень¹⁰. Подібні містифікації, що вчинялися прокурорами на запити родичів, були звичним явищем.

5 грудня 1937 року було прийнято Конституцію СРСР, яка проголошувала перемогу соціалізму та гарантувала громадянам права, яких немає в капіталістичних країнах. Однак репресії продовжувалися¹¹. Наприклад, у Херсоні, у болотистій місцині, відомій місцевим жителям як «Млини», було створено трудовий табір для перевиховання п'яниць, дрібних хуліганів та інших злочинців. Це вважалося адміністративним покаранням. Їхня неоплачувана праця з вирощування овочів зазвичай тривала від двох до п'яти років. Сільськогосподарська продукція, вирощена в таборі, розподілялася до їдальні райкому партії, а також забезпечувалася пайками партійних та радянських працівників. Каральні органи, отримавши таємні інструкції щодо проведення превентивних арештів та покарань представників окремих національностей, не обтяжували себе зайвою роботою та обшуками. Слідчі відвідували табір і, використовуючи справи, відбирали відповідних «злочинців», звинувачених у контрреволюційній діяльності. У результаті ці люди зіткнулися з більш складною реальністю. Петро Котовський також потрапив під ярмо репресій після прийняття Конституції та був засуджений до смертної кари 26 грудня 1937 року.

Каральні органи почали особливо пильно стежити за поляками після підписання пакту Молотова-Ріббентропа. Окрім прискорення виселення їх з ліквідованого польського національного Мархлевського району, на теренах Волині та у Східній Галичині проводилися етнічні та політичні чистки. У Львові в'язниці були настільки перевантажені в'язнями, що на зламі березня–квітня 1940 року було сформовано спеціальний потяг для перевезення в'язнів до першої пересильної в'язниці в Херсоні. Серед цих осіб був засновник польських скаутів (харцерський рух) генерал Маріуш Заруський.

У Херсоні 14 квітня 1940 року НКВС СРСР затримала Броніслава Петровича Цемаховського, Феліцію Станіславівну Цемаховську і Абрама Давидовича Єленя за незаконний перетин кордону між Третім Рейхом та СРСР. Під час арешту у Б. Цемаховського було вилучено паспорт, також листування А. Єленя з редакцією газети «Голос Радянського Союзу» і фотографії Ф. Цемаховської. З документів відомо, що Б. Цемаховський народився у 1919 році в Скерновіце. Був поляком, білогвардійцем, а згодом прихильником Симона Петлюри. А. Д. Єленя, народжений 1910 року в Ченстохові, був євреєм, працював на Херсонській суднобудівній верфі. Ф. Цемаховська народилася 1919 року в Лодзі, була полькою, служила в польській армії медсестрою. Слідство встановило, що Б. Цемаховський був сином штабс-капітана царської армії. У 1919 році він прибув до Другої Речі Посполитої та служив там у поліції. Що буцімто він прибув до України за наказом лейтенанта Війська Польського Вінярчика для здійснення шпигунства. У кримінальній справі проти цих осіб також фігурують письмові доноси від так званих «двійників» «шептунів», яких утримували разом з ними в тюремних камерах. На основі інформації щодо соціальних зв'язків затриманих з іншими особами правоохоронні органи розширили рамки кримінального провадження проти цих осіб. Діяв так званий конвеєр, коли групу осіб заарештовували, а невдовзі проти їхніх родичів або знайомих також порушували кримінальні справи. Обидва чоловіки визнали себе винними та до оголошення вироків утримувалися в міській в'язниці Миколаєва. Обоє засудили до восьми років позбавлення волі у Старобільській в'язниці, а пізніше перевели до Котласа. Жінка після пологів провела п'ять років у таборах і була відправлена на поселення до Карагандинської області в Казахстані.

Лише після смерті Сталіна 5 березня 1953 року розпочався поступовий процес звільнення в'язнів з таборів та часткової реабілітації тих, хто був несправедливо страчений. Пріоритет надавався справам осіб, чия доля була оскаржена до прокуратури їхніми родичами. Для прокурорів навіть розробили інструкції щодо реагування на такі запити. Було заборонено розголошувати імена свідків, які фігурували у справі. Також заборонено розголошувати імена посадових осіб (прокурорів, слідчих, суддів). Вивчаючи справи реабілітованих осіб, ми часто стикалися з ситуаціями, коли затриманих визнавали злочинцями «двійки» або «трійки» та розстрілювали через кілька днів. Однак у відповідь на запит родини про долю їхнього родича прокуратура вказувала, що він нібито помер у Сибіру від серцевого нападу тощо.

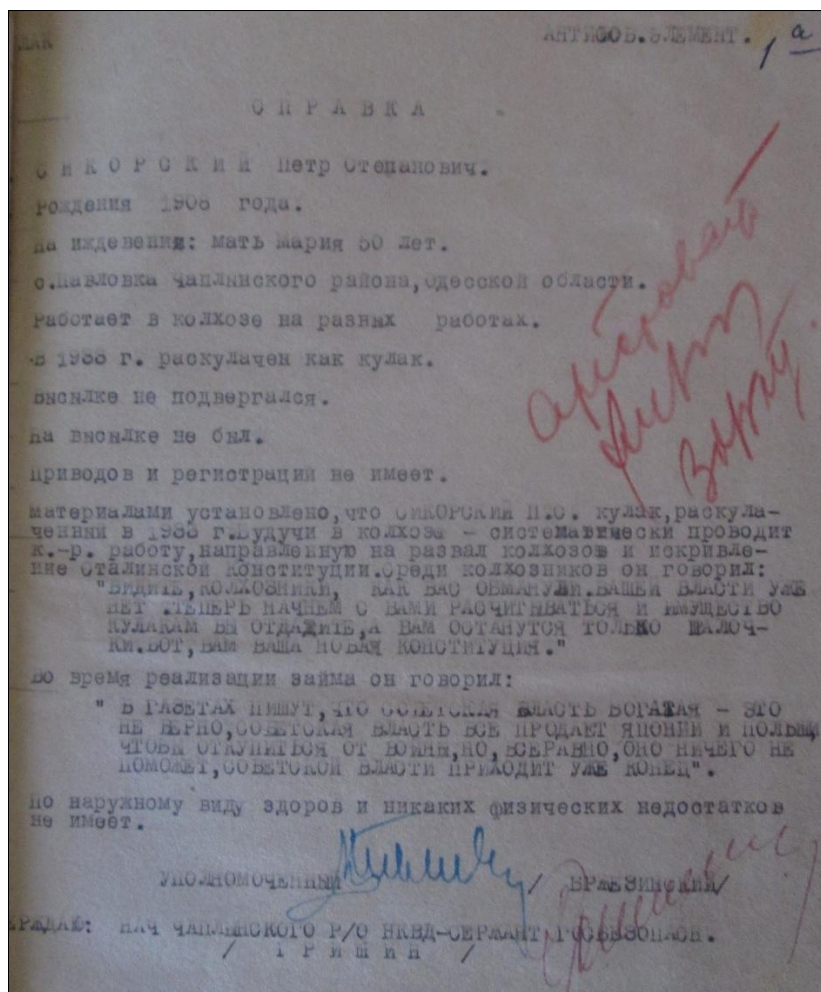
Висновки.

Керівники Російської Федерації, а з 1922 року — СРСР, — це злочинці, які за часів Російської імперії відбували покарання за злочини у в'язницях, на заслання та на каторзі. Здійснивши державний переворот у жовтні 1917 року та розв'язавши громадянську війну, вони використовували лояльні військові частини та демагогію, поступово зміцнюючи свою владу над більшою частиною теренів

колишньої імперії. Якщо в середині 1920-х років з тактичних міркувань ще дозволялися форми вільної конкуренції, запроваджені Новою економічною політикою, а в Українській СРР дозволявся розвиток української мови та культури, а також мов і культур національних меншин, то оголошення курсу на індустріалізацію (1925) і колективізацію (1927) обумовило перехід до репресивних заходів. Про це свідчать судові процеси над так званими «ворогами народу»: справа Промислової партії, Шахтинська справа, справа Союзу визволення України та справа Польської військової організації. Потім був Великий голод 1933–1934 років. Причиною посилення репресій проти громадян Української СРР польської національності став секретний наказ від 1934 року. В результаті було закрито польськомовні газети «Sierp», «Będz gotow», скасовано Польський національний район (Мархлевський), сільради тощо. Тисячі польських громадян були ув'язнені за сфабрикованими звинуваченнями, відправлені до трудових таборів, члени їхніх сімей вигнані з місць постійного проживання, а розстріли так званих ворогів народу були звичним явищем. Сталінські репресії досягли свого піку в 1937 році, році перемоги соціалізму в СРСР та прийняття Конституції.

Переглядаючи архівні документи, відомо зі свідчень людей, які пережили репресії, що до затриманих застосовувався психологічний та фізичний тиск (не дозволялося спати, допити зазвичай проводилися вночі або могли тривати до кількох десятків годин, застосовувалися побої тощо). Не всі затримані доживали до судового вироку. Слідчих зазвичай цікавили так звані «групові» кримінальні справи. У таких випадках обвинувачені у злочинах отримували суворіші покарання. Каральні органи скрізь бачили антирадянські підпільні організації, бандитів і терористів. Не менш трагічною була доля поляків в Україні після підписання так званого пакту Молотова-Ріббентропа між Третім Рейхом та СРСР.

Перебуваючи в окупованому Херсоні у 2022 році, переховуючи учасника АТО та беручи участь у акціях опору проти окупантів, ми переконалися, що сталінська репресивна система в сучасній Росії не зникла, а набула ще жорстокіших форм.

Інформація про затриманого Петра Сікорського.

Архів Служби безпеки України по Херсонській області. Спр. 3053.

Вийня з протоколу
Повищеного пленуму У-дворської Січової Херсонської
району від 25 лютого 1931 року.

§1. Сухани
Господарів та вчителів Колюшів, КНС та інших
громадських організацій села про виселення куркулів
за межі України.

§1. Ухвалили
На підставі - Вчителів Колюшів та організацій
села - підняти клопотання перед Херсонською міськ-
радою про виселення за межі України - таких кур-
кулів с. У-дара
1, У-дворського Грицька Адамовича.
організації за попередніми підписаннями:
Цією: Соколов. Барз Серафим Лауре

Клопотання про виселення з села куркулів.

Архів СБУ в Херсонській області, спр. 2855.

Выписка из протокола № 68

Заседания тройки при Днепропетровском Облуправлении НКВД—УССР
от 26 декабря 1937 г. № 7.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
Дело Сивашского РО НКВД № 174 обвинению КОТОВСКОГО Петра Ива- новича, 1899 года рожд., б/кулака, рас- стреленного, с высылки бежавшего, - в то, что до дня ареста проводил а/с тщательно, а также высказывал терро- ристические намерения над руководи- тели партии и правительства.-	КОТОВСКОГО Петра Ивановича РАССТРЕЛЯТЬ Все, лично ему принад- лежащее, имущество конфисковать.-

Верно: Секретарь тройки

Постанова про розстріл Петра Котовського.

ДАХО, ф. 4033, оп.6, спр. 405

*Феліція Цемаковська із колегами
під час її роботи медсестрою в польському війську*

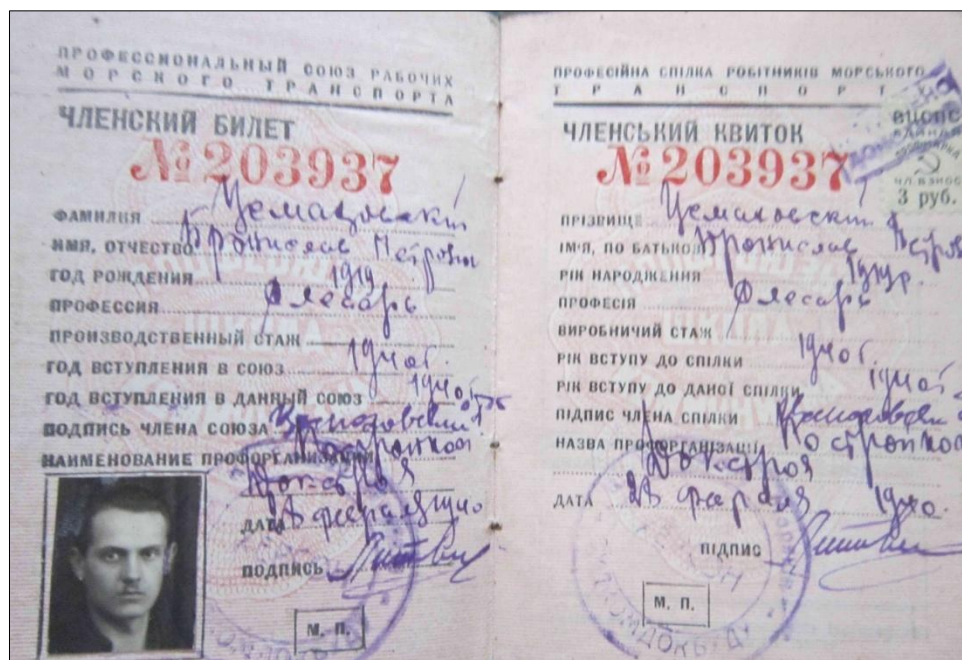
Фото членів родини Феліції Цемаковської

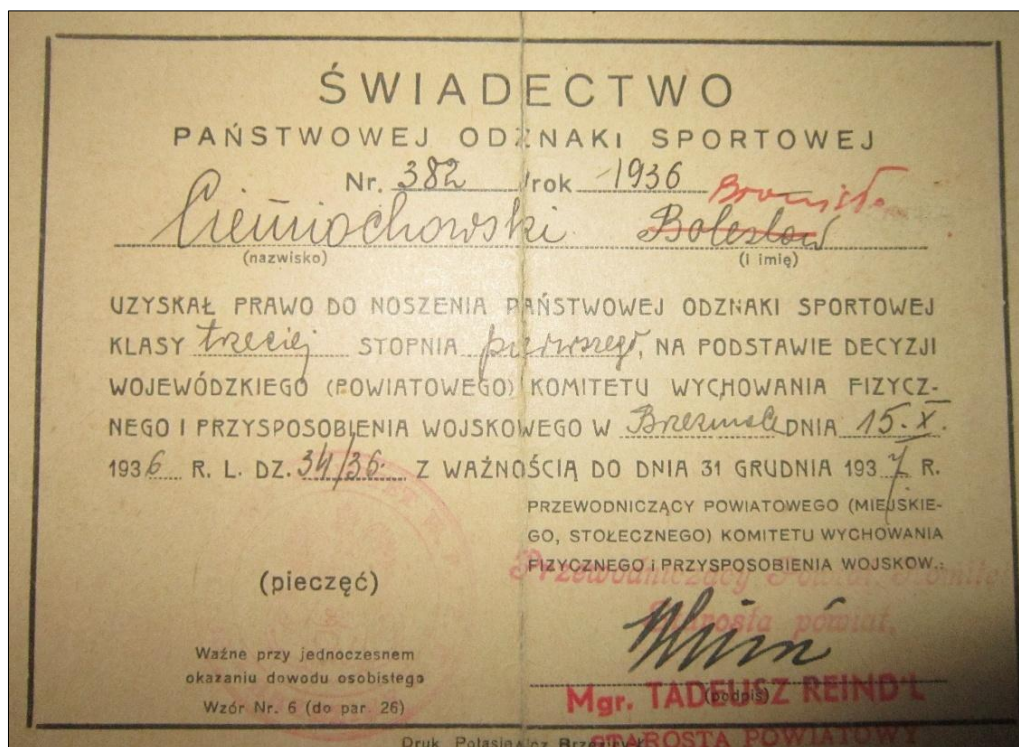
Фото приятелів Феліції Цемаковської

Посвідчення особи Броніслава Цемаковського
в Другій Речі Посполитій

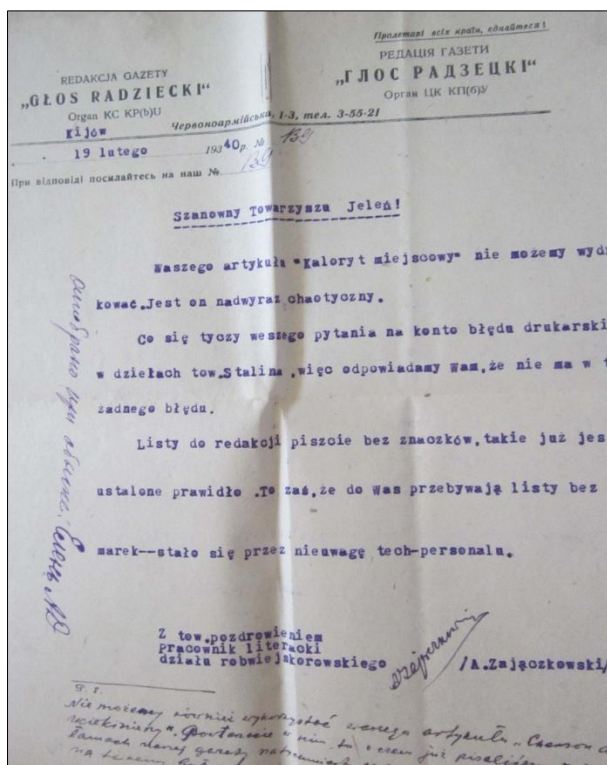
Членський квиток Броніслава Цемаковського
профспілки працівників морського транспорту

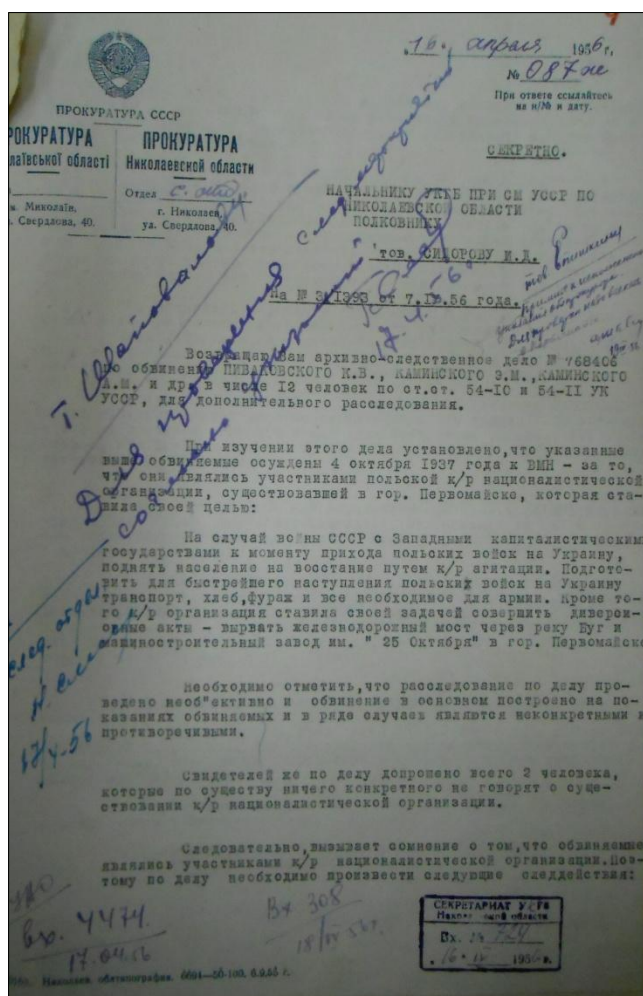
**Свідоцтво державної відзнаки
за успіхи у спорті Броніслава Цемаковського**

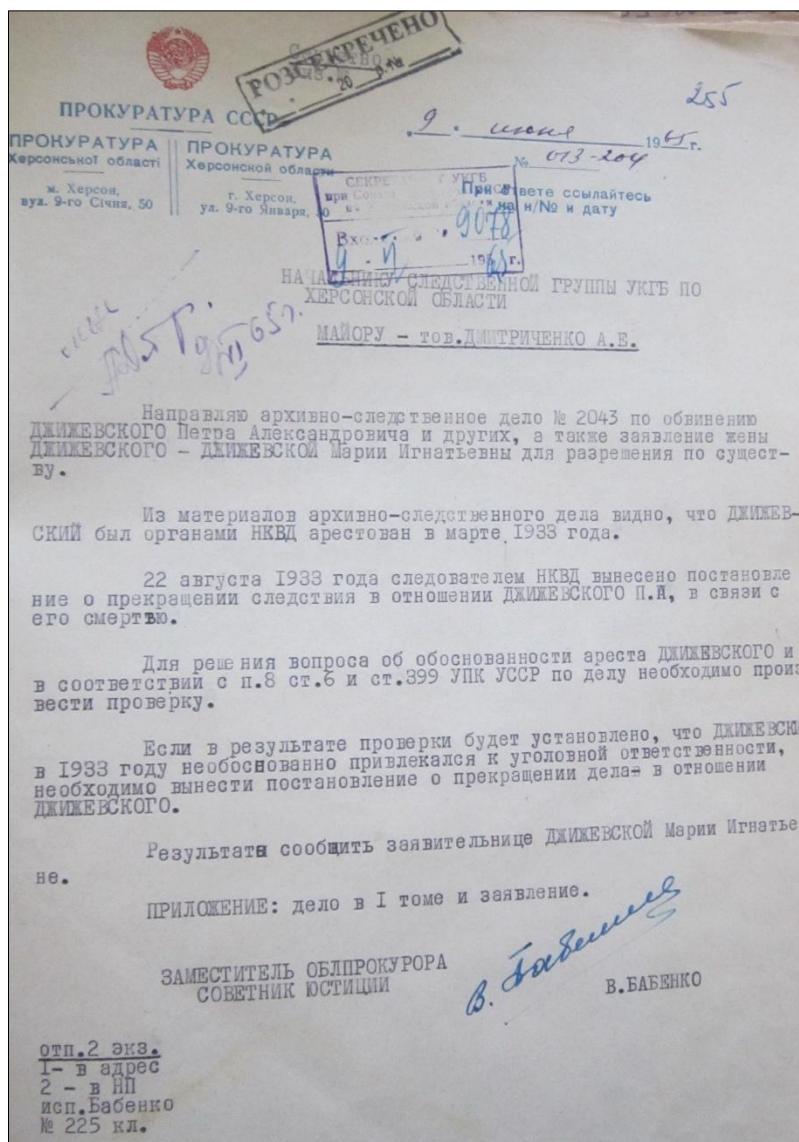
**Конверт до редакції газети
«Głos radziecki» від А. Єленя**

Лист до А. Єленя від редакції газети «Głos Radziecki»

**Кореспонденція під грифом «таємно» стосовно 12 поляків,
звинувачених у 1937 р. в контрреволюційній діяльності**

**Кореспонденція прокуратури Херсонської області від 1965 р.
стосовно Джіжжевського Петра, репресованого у 1933 р.**

- 1 Указ Президента України №37/2009 Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні [Decree of the President of Ukraine № 37/2009 On the declassification, publication and study of archival documents related to the Ukrainian liberation movement, political repressions and famines in Ukraine], URL: <https://www.president.gov.ua/documents/372009-8469>
- 2 Л. Мартинова, *Репресійна політика сталінського тоталітарного режиму щодо польської етнічної меншини Одещини в 20–30 роки XX століття* [The repressive policy of the Stalinist totalitarian regime towards the Polish ethnic minority of the Odessa region in the 1920s and 1930s], in «Історичний архів», Миколаїв, 2017, № 19, с. 12–36; Є. Сінкевич, *Карна справа українських націоналістів на Херсонщині 1940–1950* [Criminal case of Ukrainian nationalists in the Kherson region 1940–1950], in «Галичина», Івано-Франківськ, 2017, № 28, с. 16–19; E. Sinkewycz, *Mniejszości narodowe na południu Ukrainy w latach 1920–1930. Na przykładzie Niemców i Polaków* [National Minorities in Southern Ukraine in the 1920s and 1930s. Based on the Examples of Germans and Poles], in «Gerechtigkeit. 5 Kongress Polenforschung», Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg, 2020, s. 89; Є. Сінкевич, *Особливості національної політики УСРР у 1920-х рр. На прикладі польської та німецької меншин* [Peculiarities of the national policy of the Ukrainian SSR in the 1920. On the example of the Polish and German minorities], in «Галичина», Івано-Франківськ, 2022, № 35, с. 70–82; Ye. Sinkevych, *The role of Archives and Museums in preserving the narratives of the past*, Причорномор'я: історико-правовий, мовний, етнокультурний та релігійний виміри, Одеса, 2023, вип. 9, с. 227–229.
- 3 *Реабілітовані історією. Херсонська область* [Rehabilitated by history. Kherson region], Херсон, 2005, 501 с.
- 4 Polacy na Ukrainie [Poles in Ukraine], in «Zbiór dokumentów, lata 1917–1939», Przemyśl, 2024, cz. 1, vyp. 12, 324 s.

- ⁵ Є. Сінкевич, *Польська національна меншина в УСРР під час політики «коренізації» (1921–1929)* [The Polish national minority in the Ukrainian SSR during the policy of «indigenization» (1921–1929)], in «Українці і їх сусіди на przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne», Słupsk–Warszawa, 2024, s. 148–156.
- ⁶ Архів СБУ у Херсонській області [SBU Archive for the Kherson Region], *сnp. 2913*.
- ⁷ Архів СБУ у Херсонській області [SBU Archive for the Kherson Region], *сnp. 2855*.
- ⁸ Архів СБУ у Херсонській області [SBU Archive for the Kherson Region], *сnp. 7226*.
- ⁹ Державний архів Херсонської області [State Archives of Kherson Region], ФР-4033, оп. 3, *сnp. 169*.
- ¹⁰ Архів СБУ у Херсонській області [SBU Archive for the Kherson Region], *сnp. 8406*.
- ¹¹ І. Паньонко, О. Ряшко, *1937 Апогей репресій сталінського тоталітарного режиму* [1937 The peak of repressions of Stalin's totalitarian regime], in «Науковий вісник Ужгородського національного університету», Ужгород, 2017, с. 31–34.

References

1. Arkhiv SBU u Khersonskii oblasti [SBU Archive for the Kherson Region], *spr. 2913*.
2. Arkhiv SBU u Khersonskii oblasti [SBU Archive for the Kherson Region], *spr. 2855*.
3. Arkhiv SBU u Khersonskii oblasti [SBU Archive for the Kherson Region], *spr. 7226*.
4. Arkhiv SBU u Khersonskii oblasti [SBU Archive for the Kherson Region], *spr. 8406*.
5. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti [State Archives of Kherson Region], FR-4033, op. 3, *spr. 169*.
6. Martynova L., Represiina polityka stalinskoho totalitarnoho rezhymu shchodo polskoi etnichnoi menshyny Odeshchyny v 20–30 roky XX stolittia [The repressive policy of the Stalinist totalitarian regime towards the Polish ethnic minority of the Odessa region in the 1920s and 1930s], in «Istorychnyi arkhiv», Mykolaiv, 2017, № 19, s. 12–36.
7. Panonko I., Riashko O., 1937 Apohei represii stalinskoho totalitarnoho rezhymu [1937 The peak of repressions of Stalins totalitarian regime], in «Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu», Uzhhorod, 2017, s. 31–34.
8. Polacy na Ukrainie [Poles in Ukraine], in «Zbiór dokumentów, lata 1917–1939», Przemysł, 2024, cz. 1, wyp. 12, 324 s.
9. Reabilitovani istoriiei. Khersonska oblast [Rehabilitated by history. Kherson region], Kherson, 2005, 501 s.
10. Sinkevych Ye., Karna sprava ukraïnskykh natsionalistiv na Khersonshchyni 1940–1950 [Criminal case of Ukrainian nationalists in the Kherson region 1940–1950], in «Halychyna», Ivano-Frankivsk, 2017, № 28, s. 16–19.
11. Sinkevych Ye., Osoblyvosti natsionalnoi polityky USRR u 1920-kh rr. Na prykladi polskoi ta nimetskoï menshyn [Peculiarities of the national policy of the Ukrainian SSR in the 1920. On the example of the Polish and German minorities], in «Halychyna», Ivano-Frankivsk, 2022, № 35, s. 70–82.
12. Sinkevych Ye., Polska natsionalna menshyna v USRR pid chas polityky «korenizatsii» (1921–1929) [The Polish national minority in the Ukrainian SSR during the policy of «indigenization» (1921–1929)], in «Українці і їх сусіди на przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne», Słupsk–Warszawa, 2024, s. 148–156.
13. Sinkevych Ye., The role of Archives and Museums in preserving the narratives of the past, Prychornomoria: istoryko-pravovyi, movnyi, etnokulturnyi ta relihiiniy vymiry, Odesa, 2023, vyp. 9, s. 227–229.
14. Sinkewycz E., Mniejszości narodowe na południu Ukrainy w latach 1920–1930. Na przykładzie Niemców i Polaków [National Minorities in Southern Ukraine in the 1920s and 1930s. Based on the Examples of Germans and Poles], in «Gerechtigkeit. 5 Kongress Polenforschung», Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg, 2020, s. 89.
15. Ukaz Prezidenta Ukrainy №37/2009 Pro rozsekrechennia, opryliudnennia ta vyvchennia arkhivnykh dokumentiv, poviazanykh z ukraïnskym vyzzvolnym rukhom, politychnymy represiiamy ta holodomoramy v Ukraini [Decree of the President of Ukraine № 37/2009 On the declassification, publication and study of archival documents related to the Ukrainian liberation movement, political repressions and famines in Ukraine], URL: <https://www.president.gov.ua/documents/372009-8469>